

İSMET ÂDEMİYYETLEDİR

HAKLARIMIZ VAROLUŞUMUZDANDIR

RECEP ŞENTÜRK

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ

İSMET ÂDEMİYETLEDİR

HAKLARIMIZ VAROLUŞUMUZDANDIR

PROF. DR.
RECEP ŞENTÜRK

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

İBN HALDUN
ÜNİVERSİTESİ
YAYINLARI

İsmet Âdemiyetledir Haklarımız Varoluşumuzdandır

Yazar: Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK

ISBN: 978-605-80752-3-8

1. Baskı: İstanbul 2019

Editör: Savaş C. TALİ

Yayın Yönetmeni: Savaş C. TALİ - Miraç GÜNDÜZ

Son Okuma: Şehadet Sena TAŞ

Kapak&Mizanpaj: Duran AYDOS

Baskı&Cilt: Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.

Göztepe Mah. Bosna Cad. No: 11 Bağcılar/İstanbul

Tel: 0212 446 88 46 - Sertifika No:12266

İbn Haldun
Üniversitesi Yayınları:

Ulubatlı Hasan Cd. No:2 34494

Başakşehir/İstanbul

Tel: 0212 692 0212

İbn Haldun Üniversitesi Yayınları
bir İbn Haldun Üniversitesi
departmanıdır.

Şentürk, Recep, 1964-

İsmet Âdemiyetledir : haklarımız varoluşumuzdandır / Recep Şentürk ; editör
Savaş C. Tali. -- İstanbul : İbn Haldun Üniversitesi, 2019.

xvi, 129 s. ; 24 cm.

Bibliyografya ve indeks var.

ISBN 978-605-80752-3-8.

1. İnsan hakları_İslam. 2. İslam hukuku. 3. İslam ve insan.
4. Din ve düşünce hürriyeti.

BP 173.44

297.272

Bu eserin tüm yayın hakları, yayınevi ile anlaşmalı olarak yazarına aittir. Eleştirel makale ve dergilerde yapılacak kısa alıntılar dışında, bu kitabın tamamı veya bir kısmı, yayıncının izni olmadan yayınlanamaz. ©

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
1. İSLÂM'DA İNSAN HAKLARINA DAİR FİKHÎ BİR BAKIŞ	15
HUKUKUN KONUSU KİMDİR? İNSAN MI, VATANDAŞ MI?	25
TEMEL HAKLARA KİMLER SAHİPTİR? İNSANLAR MI, VATANDAŞLAR MI?	27
TEMEL HAKLAR VERİLİ MİDİR, KAZANILMIŞ MIDIR?	29
FİKHİ'TA HAKLAR	31
TARİHTE UYGULAMA	33
2. ÂDEMİYET VE İSMET BAĞLAMINDA İNSAN HAKLARI	35
İSLÂM HUKUKUNDA İNSANLIK VE İNSAN HAKLARI	37
Evrenselci Görüş: Temel Haklar İnsan Olmak Sebebiyledir	40
Devletçi Görüş: Temel Haklar, İslâm İnancı ve Barış Anlaşması Sebebiyledir	48
Eklektik Düşünürler ve İki Paradigmanın Uzlaştırılması	51
3. EVRENSEL VE DEVLETÇİ DOKTRİNLER ARASINDAKİ	
ZİTLİĞİN PRATİĞE YANSIMASI	53
Uluslararası İlişkilerin De Facto (Fili) Durumu Nedir?	56
Kimlerin İsmetini Korumakla Sorumluyuz?	57
İrtidat (Dinden Dönme) Suç Mudur?	58
Âdemiyyet Açısından Kadın Hakları	59
Ceza ve İsmetin Düşmesi	62
4. HAKLARIN EVRENSELLİĞİ NOKTASINDA	
FİKHİÇİLER NİÇİN AYRILDI?	63
Ulemâ ve Devlet	66

5. İSLÂM HUKUK GELENEĞİNDE AZINLIKLAR VE HAKLARI	81
İSLÂMÎ HUKUK GELENEĞİ	77
İSLÂM HUKUKU VE AZINLIK HAKLARI: BİREYSEL VE TOPLUMSAL	81
KLASİK İSLÂM HUKUKUNDA AZINLIK HAKLARI	
KONUSUNDAKİ İHTİLAFLAR.....	83
İSLÂM'DA KİŞİLİK HAKKI	85
İSLÂM HUKUKUNDA AZINLIKLARIN CEMAAT HAKLARI	89
MÜSLÜMAN AZINLIKLAR.....	93
6. OSMANLI İMPARATORLUĞU'UNDA ZİMMÎDEN VATANDAŞA, MİLLET SİSTEMİNDEN ULUS DEVLETE GEÇİŞ.....	99
MEŞRUTİYETÇİLİK VE MİLLET SİSTEMİNİN SONU	107
7. İSLÂM'DA İNSAN HAKLARINA SOSYOLOJİK BİR BAKIŞ.....	109
İNSAN HAKLARININ BATI VE İSLÂM GELENEKLERİNDEKİ TARİHÇESİ ...	113
İSLÂM DÜNYASINDA İNSAN HAKLARI SÖYLEMİ	119
İNSANA BAKIŞ	123
İNSAN HAKLARI KONUSUNDA FIKHİN VE YASAMANIN YAPISI	125
OTORİTENİN VE SİYASETİN YAPISI (NOMOKRASİ).....	129
SONUÇ.....	131
YENİ BİR İNSAN HAKLARI YAKLAŞIMINA DOĞRU	133
KAYNAKÇA.....	135
DİZİN	139

| Prof. Dr. Recep Şentürk

Halen İbn Haldun Üniversitesi Rektörü olan Şentürk Lisans eğitimini Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde tamamladıktan sonra (1986), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde yüksek lisansını yaptı (1988) ve aynı bölümde asistan olarak çalıştı (1988-89). Amerika'da Columbia Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'ndeki doktora çalışmasını bitirdikten sonra (1998) Türkiye'ye dönen Şentürk, TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nde (İSAM) görev aldı.

Şentürk, Atlantada Emory Üniversitesi Hukuk Fakültesinde misafir araştırmacı olarak insan hakları konusunda araştırmalarda bulundu (2002-03). 2005 yılında British Academy'nin davetlisi olarak Oxford Brookes Üniversitesi Sosyal Bilimler ve Hukuk Fakültesi'nde insan hakları konusundaki çalışmalarını yürüttü ve aynı konuda İngiltere'nin çeşitli üniversitelerinde konferanslar verdi.

Şentürk'ün Türkçe, İngilizce ve Arapça olarak kaleme alınmış (ve bu dillere tercüme edilmiş) pek çok telif eseri ve makalesi bulunmaktadır. Şentürk evli ve dört çocuk babasıdır.

Recep Şentürk'ün eserleri için bkz.: www.recepsenturk.com

Yayınlanmış Kitapları:

Kur'an Meali: Mehmet Akif Ersoy (ed.) (2013); *Direnen Meal: Akif Meali* (ed.) (2016); *İbn Haldun Güncel Okumalar* (2010), *Açık Medeniyet: Çok Medeniyetli Dünya ve Topluma Doğru* (2010), (ed.) *Ekonomik Kalkınma ve Değerler* (2008), *Türk Düşüncesinin Sosyolojisi: Fıkıhtan Sosyal Bilimlere* (2008), *İnsan Hakları ve İslâm: Sosyolojik ve Fıkıhî Yaklaşımlar* (2007), *Malcolm X* (2006), *Malcolm X: es-Sîra az-Zâtiyye* (Arapça) (Şam 2006), *Narrative Social Structure: Hadith Transmission Network 610-1505* (California: Stanford University Press, 2005), *Yeni Din Sosyolojileri* (2004), *Toplumsal Hafıza: Hadis Rivayet Ağı 610-1505* (2004), *Modernleşme ve Toplum Bilim* (1996).

ÖNSÖZ

Avrupa merkezci eğitim görmüş birçok insan “insan hakları” kavramının ilk defa Batı’da ortaya çıktığını ve İslâm’da böyle bir kavram olmadığını düşünmektedir. Batı karşıtı sözde İslâmcı radikal gruplar da aynı şekilde İslâm’da insan hakları olmadığını, insan haklarının Batı emperyalizminin bir projesi olduğunu savunmaktadırlar. Ancak klasik fıkıh eserlerimiz bunun tam tersini ortaya koymaktadır. “*Hukuk’ul-âdemiyîn*” (âdemilerin yani insanların hakları), “*İsmet’ül-âdemiyîn*” (âdemilerin yani insanların dokunulmazlığı) kavramları İslâm fikhında asırlardır yaygın bir şekilde kullanılan çok eski kavramlardır. Aynı şekilde “*külliyat*” (evrensel ilkeler) ve “*zarur(iyy)ât-ı şeriyye*” (dinin zorunlu ilkeleri) gibi benzer başka kavramlar da vardır.

Benim araştırmalarım İslâm, Batı ve diğer medeniyetler arasındaki farkın insan haklarının var veya yok olmasında değil, nedenin açıklanmasında kullanılan felsefi temelde yattığını göstermektedir. Daha açık bir ifadeyle “insanlar neden insan haklarına sahip olmalıdır?” sorusu farklı düşünce

akımları, dinler ve medeniyetler tarafından farklı şekillerde cevaplanmaktadır. İslâm'ın diğer düşünce akımları, din, ideoloji ve medeniyetlerden farklılığı burada ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla farklılık haklarda değil, hakların niçin verilmesi gerektiğini izah eden meşruiyet zemininde kullanılan mantıkta ortaya çıkmaktadır.

Elinizdeki kitap, Batı taklitçileri ve Batı karşıtlarının içine düştüğü bu yaygın yanlış, yıllarca sabırla yürütülen ilmî bir araştırmanın ortaya koyduğu somut delillerle düzeltmek ve meselenin hakikatini Fıkıh eserlerimizden derlediğimiz delillerle göstermek için kaleme alınmıştır.

“İsmet Âdemiyettedir” (*el-‘İsmet-ü bi’l-âdemiyeti*).

Bu cümleyi bir asır önce Osmanlı döneminde yaşayan eğitimli biri olarak okumuş olsaydınız manasını bilecektiniz ama bugün bilemiyorsunuz. Çünkü “ismet” ve “âdemiyet” kavramları dilimizden çıkartılmış ve bize unutturulmuş. Sebebi, hukuk ve siyaset düşüncesi alanında yaşadığımız paradigma kırılması ve hafıza kaybıdır. Müslümanlar ve Osmanlılar asırlarca bu evrensel ilke etrafında bir hukuk eğitimi verdiler ve ona dayalı bir devlet, siyaset ve hukuk sistemini uyguladılar. Ancak bu ilkeyi ilk defa ortaya koyanlar Osmanlılar değildi. Onlar bunu İslâm'ın ilk çağlarından beri bir hukuk kuramı olarak sistemleştirmiş olan Hanefî âlimlerinden ve uygulamış olan Emevîler, Abbâsîler, Baburşahlılar, Endülüslüler ve Selçuklular gibi önceki devletlerden miras olarak alıp toplum düşüncelerinin, devlet ve hukuk düzenlerinin temel ilkesi olarak benimseyip uygulamışlardı. İşte elinizdeki kitap bu unutulmuş siyaset ve hukuk ilkesinin ne anlama geldiğini, dinî ve fikrî kaynaklarını, asırlar

boyunca Hindistan'dan Balkanlar'a ve Kuzey Afrika'ya kadar çok geniş bir coğrafyadaki çeşitli uygulamalarını, çağımızdaki yansımalarını ve günümüz insan hakları söylemine nasıl bir katkı yapabileceğini herkesin anlayacağı bir dille kısaca ele almaktadır.

“İsmet Âdemiyetledir” cümlesine ben de ilk defa yaklaşık yirmi sene önce, ilahiyat ve sosyoloji eğitimi görüp doktora mı bitirdikten sonra, tesadüfen Arapça bir Fıkıh kitabında rastladım. Hâlbuki Osmanlılar döneminde ilahiyat eğitimi gören bir talebe bu cümleye belki de eğitimin daha ilk safhalarında aşına olurdu. Sözünü ettiğim kitap, on ikinci asırda yaşamış Özbekistanlı Mergînânî'nin (ö. 1197) İslâm hukukunu -daha doğrusu Fıkıh ilmini- tenkitli ve mukayeseli bir şekilde aklî ve naklî delilleriyle anlatan *el-Hidâye*¹ isimli eseridir. Bu eser her zaman zevkle okuduğum bir kitap olup Hindistan'dan Balkanlar'a tüm İslâm ulemâsının, özellikle de Hanefî ulemânın, büyük değer verdiği ve medreselerde asırlardır en üst seviye Fıkıh ders kitabı olarak okutulan çok önemli bir kitaptır. “İsmet Âdemiyetledir” (*el-İsmet-ü bi'l-âdemiyyeti*) cümlesi benim için ilk rastladığım günden bugüne devam eden birçok araştırmaya, yeni birçok ilmî ve fikrî açılıma ve hatta zihnimdeki tüm düşüncelerimi yeniden yapılandırıp düzenlememe sebep olmuş çok temel bir ilkeyi ifade etmektedir.

Peki bu ilkeyi günümüz Türkçesine nasıl tercüme edeceğiz? Fıkıh ilminde ve İslâm hukukunda küllî bir kaide (evrensel bir ilke) olarak kabul edilen “İsmet Âdemiyetledir” (*el-İsmet-ü*

1 Bu çalışmanın Türkçe tercümesi de vardır. Burhâneddin Mergînânî, *el-Hidâye*, (çev. Ahmet Meylanî), Kahraman Yayınları, İstanbul 2010.

bi'l-âdemiyyeti) ifadesini Türkçemize “insanın dokunulmazlık hakkının tek dayanağı insan olmaktır” veya “insan olmak insan haklarına sahip olmak için yeterli sebeptir” diye şeklinde çevirebileceğimiz gibi “VARIM ÖYLEYSE HAKLARIM DA VARDIR” şeklinde de tercüme edebiliriz.

Bu ilke tüm insanların, kadın ve erkek olarak, cinsiyetlerine, ırk, renk, din ve benzeri doğuştan getirilen, miras alınan veya sonradan kazanılan hiçbir özelliğine bakmaksızın sadece insan oldukları için temel insan hak ve dokunulmazlıklarına sahip olduklarını hiçbir şüpheye yer bırakmayacak bir açıklıkla ifade etmektedir. Dolayısıyla “İsmet Âdemiyetledir” ilkesi tüm insanları ilgilendiren, hem hukukî, hem siyasî ve hem de ekonomik sistemin temeli teşkil eden son derece geniş uygulama alanı olan kapsayıcı evrensel bir ilkedir.

Fıkıh'taki bu küllî kaide sayesinde uzun yıllardır zihnimi meşgul eden evrensel insan hakları ve İslâm konusu çok sağlam bir ilmî ve fikhî temele oturmuştur. İslâm'da insan hakları konusu hukukî bir mesele olduğu halde, konuyu klasik Fıkıh kitaplarına hiç başvurmadan ele alan birçok eser bulunmaktadır. Bu yaklaşımın temelinde klasik Fıkıh ilminin evrensel insan hakları konusunda söyleyecek bir sözünün olamayacağına dair bir vehim ve önyargı yatmaktadır.

“İsmet Âdemiyetledir” ilkesi üzerinde düşündüğümüzde şu beş soru akla gelmektedir:

1. İslâm'da insanın dokunulmazlığı veya evrensel insan hakları hangi hakları kapsamaktadır?
2. İslâm bu hakları tüm insanlara neden vermiştir? Bunun hikmeti nedir?

3. Bu evrensel insan hakları yaklaşımı tarihte bir ütopya olarak mı kalmıştır yoksa gerçekten uygulanmıştır? Klasik ve modern dönemdeki uygulamaları arasında fark var mıdır?
4. Günümüzde bu yaklaşımdan hareketle, çıkmazda olan insan hakları alanında, yeni bir insan hakları teorisi ve pratiği nasıl üretilebilir?
5. Bu evrensel yaklaşım kadın hakları, çocuk hakları ve azınlık hakları gibi daha özel alanlarda nasıl yorumlanmış ve uygulanmıştır?

Bu soruların cevaplarını çok kısa bir şekilde ve anlaşılabilir bir dille aşağıda ele alacağız.

Günümüzde “İsmet Âdemiyetledir” ilkesinde ifadesini bulan evrensel İslâm ve insan hakları anlayışı artık unutulmuştur. Bunu yeniden diriltmeye hem Müslümanlar’a hem de tüm dünyaya insanlarına yeniden anlatmaya acil ihtiyaç vardır. Maalesef on dört asır boyunca Hindistan’dan, Balkanlar’a ve Endülüs’e kadar geniş bir coğrafyada uygulanan ve oralarda yaşayan tüm insanlara mezhep, din, ırk ve cinsiyet ayrımı yapmadan adalet, barış ve huzur içinde yaşamayı mümkün kılan bu anlayış artık hiçbir grup veya kurum tarafından temsil edilmemektedir. Bu durum sadece İslâm için değil tüm beşeriyet için büyük bir kayıptır.

Günümüzde hem İslâm dünyasında hem de dünyanın tüm coğrafyalarında “İsmet Âdemiyetledir” ilkesine son derece ihtiyaç vardır. Bugün yaşadığımız birçok zulüm, ayrımcılık, ırkçılık ve adaletsizliğin temelinde böyle bir ilkenin unutulmuş olması yatmaktadır.

Benim “açık medeniyet” diye tanımladığım günümüz dünyasında en önemli sorun “farklılık yönetimi”dir. Çünkü artan ulaşım ve iletişim teknolojisi sayesinde toplumlar eski homojen ve yeknesak dokularını kaybetmişlerdir. Onun yerine, farklı kültür, ırk ve dinlerden insanların bir arada olduğu heterojen toplumlar ortaya çıkmıştır. Böyle bir çağda, Doğu’da ve Batı’da “İsmet Âdemiyetledir” ilkesine dayalı bir farklılık yönetimine acilen ihtiyaç duyulmaktadır. İslâm medeniyetini daha en baştan açık medeniyet yapan, “İsmet Âdemiyetledir” ilkesinde ifadesini bulan evrensel insan hakları yaklaşımına sahip olmasıdır. Başta Müslümanlar olmak üzere tüm vicdan sahibi insanların, unutulmuş bu evrensel yaklaşımı teorik ve pratik yönleriyle yeniden öğrenip bütün dünyaya tanıtmaları tüm insanlığa karşı bir görev olarak bizleri beklemektedir. Bu küçük kitapla söz konusu hedefe yönelik bir uyanışa ufak bir katkı yapabilirsem kendimi mutlu hissedeceğim.

Elinizdeki kitap yaklaşık yirmi yıldır üzerinde çalıştığım “İnsan Hakları ve İslâm” meselesini sıkıcı akademik üsluptan uzak bir şekilde anlaşılır bir dille özet olarak okuyucuya sunmak amacıyla kaleme alınmıştır. Kitabın hazırlanması konusunda beni teşvik eden tüm meslektaşlarıma ve genç arkadaşlarıma, özellikle Hüsniye Gülsev Koç’a ve Savaş Tali’ye, gönülden teşekkür ediyorum. Bu konuda daha derinlemesine ve ayrıntılı bilgi sahibi olmak isteyenler aşağıda listesini verdiğimiz ilgili makale ve kitaplarıma başvurabilirler.

Gayret bizden tevfik Allah’tan.

Recep Şentürk
Maryland, DCA, 2019

Kaynakça:

Yazarın insan hakları ve İslâm konusundaki çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için aşağıdaki kitap ve makalelere başvurulabilir:

Recep Şentürk, *İnsan Hakları ve İslâm*, İstanbul: İz yayıncılık, 2018.

Türkçe makaleler:

1. “Doğu ve Batı Medeniyetlerinde İnsan Hakları” *Kuran ve Sünnete Göre Temel İnsan Hakları*, İSAV, 2014, s. 21-53.
2. “İslâm’da Azınlık Hakları: Zimmiden Vatandaşa” (tr. Berat Açıl) *İnsan Hakları Araştırmaları*, 2006, 4 (6) s. 43-70.
3. “İsmet Âdemiyetlidir: İnsan Haklarına Fıkhi Bakışlar” *Köprü-İnsan Hakları Özel Sayısı* (96) 2006, 43-54.
4. “İslâm’da İnsan Hakları: İsmet Âdemiyetlidir” *Düşünce Gündem-İnsan Hakları Dosyası* (25) 2006, ss. 29-31.
5. “Haklar Sosyolojisi: İslâm’da Evrensel ve Cemaatçi Yaklaşımlar Arasında İnsan Hakları” [Sociology of Rights: Human Rights in Islam between Communal and Universalistic Perspectives], (Tr. Şule Akbulut), *İnsan Hakları Dergisi [Human Rights Review]*, 2005 (5), pp. 43-100.
6. “Haklar Sosyolojisi: İslâm ve Batı Kültüründe İnsan Hakları Söylemleri” *İnsan Hakları Araştırmaları (Human Rights Review)*, 2 (3), s. 9-46.

İngilizce makaleler:

1. "Human Rights in Islamic Jurisprudence: Why Should All Human Beings Should be Inviolable?," in *The Future of Religious Freedom: Global Challenges* (ed. Allen D. Hertzke) Oxford 2013, pp. 290-311.
2. "Sociology of Rights: "I am Therefore I have Rights": Human Rights in Islam between Universalistic and Communalistic Perspectives," in *Islam and Human Rights: Advocacy for Social Change in Local Contexts*, (eds. Mashood A. Baderin, Lynn Welchman, Mahmood Monshipouri, Shadi Mokhtari), New Delhi: Global Media Publications 2006.
3. "Minority Rights in Islam: From Dhimmi to Citizen" in *Islam and Human Rights* (ed. Shireen T. Hunter and Huma Malik) Washington, DC: Center for Strategic & International Studies, 2005, pp. 67-99.
4. "Sociology of Rights: Human Rights in Islam between Communal and Universal Perspectives", *Muslim World Journal of Human Rights*, Vol. 2 [2005], No. 1, Article 11, pp. 1-30.
5. "Adamiyyah and 'İsmah: The Contested Relationship between Humanity and Human Rights in the Classical Islamic Law", *Turkish Journal of Islamic Studies*, 2002 (8), pp. 39-70.

Arapça makale:

مغارب: حقوق الإنسان حقوق الآدميين نظرة مقاصدية رجب
شنتورك ص: ٦٢-٣٣

NOT:

Yukarda adı geğen Türkęe, İngilizce ve Arapça akademik makaleler için bkz. www.recepsenturk.com